

Stannisława Hoczyk

Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Horodyszu w powieci włodawskime

Rocznik Lubelski 9, 61-77

1966

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAWA HOCZYK

WCZESNOŚREDNIOWIECZNY ZESPÓŁ OSADNICZY W HORODYSZCZU W POWIECIE WŁODAWSKIM

W listopadzie 1963 roku i październiku 1965 roku przeprowadzone zostały przez ekspedycję Katedry Archeologii Polski UMCS w Lublinie badania wykopaliskowe na wczesnośredniowiecznym stanowisku w Horodyszczu. Zespół osadniczy składający się z grodziska, osad i cmentarzyska leży na prawym brzegu Zielawy, w odległości około 1 km na wschód od wsi, w rejonie rozległych podmokłych łąk stanowiących zasadnicze tło krajobrazowe. Grodzisko zwane „Cerkwiskiem” usytuowane jest tuż nad brzegiem rzeki, od północnego wschodu, południa i południowego zachodu otaczają go osady rozlokowane na płaskich, niewielkich piaszczystych wzniesieniach. Cmentarzysko odległe około 1 km na południowy zachód od grodziska, znajduje się na skraju lasu sosnowego. Zanotowano siedem zachowanych kurhanów, być może, wiąże się one z cmentarzyskiem płaskim; możliwości penetracyjne czy sondazowe były tutaj ze względu na rosnące drzewa bardzo ograniczone.

Obie kampanie wykopaliskowe były krótkie, trwały łącznie 18 dni, przekopano 80 m². Wykopy założono wewnątrz grodziska, na wale i na osadzie północno-wschodniej. Wnętrze grodziska eksplorowano wstępnie wykopem ciągłym (1×12 m), po linii W—E, poczynając od podstawy wewnętrznej wału do środka grodziska (odcinki A, B, C, D). Profile wału uzyskano w wykopie szerokości 1,5 m rozpoczynającym się od podstawy wewnętrznej wału i sięgającym do jego progu zewnętrznego (odcinek III, IV, V). Na przedłużeniu tej samej osi rozmieszczone zostały na osadzie północno-wschodniej wykopy o wymiarach 1m×5m. Wybrane tutaj zostały odcinki najbardziej zasługujące na uwagę — na początku osady od strony grodziska (IX), w partiach centralnych osady (XV) i peryferyjnych (XVI, XVII).

Z kurhanów jeden był tylko przebadany wykopem ciągłym po linii W—E (1,5m×10m). Uchwycenie partii zasadniczych kurhanu pozwoliło na stwierdzenie formy zastosowanego obrzędu pogrzebowego. Akcją wykopaliskową nie objęte zostały osady od południa i południowego zachodu, dysponujemy w tym wpadku tylko ceramiką z badań powierzchniowych.

MATERIAŁY

Horodyszczce na przebadanym odcinku jest zasadniczo stanowiskiem jednokulturowym. W jednym tylko wykopie III, poniżej wczesnośredniowiecznej warstwy osadniczej, stwierdzono palenisko z fragmentami ceramiki wcześniejszej, luźne ułamki spotykano także w wypełnisku wału.

Na osadzie i wewnątrz gródka układ warstw i ich charakter zmieniał się bardzo niewiele, różnice dotyczyły intensywności barwy i zawartości zabytkowej wczesnośredniowiecznej warstwy kulturowej na poszczególnych odcinkach. Zalegała ona od głębokości 20—25 cm poniżej próchnicy współczesnej, ograniczona od dołu żółtym piaskiem calcowym. W obrębie gródka brunatnoszara barwa warstwy kulturowej niewiele różniła się od szarej próchnicy, pozwalały ją wyodrębnić zabytki, węgle i kamienie sygnalizujące zniszczone paleniska. Obecność ich notujemy na kolejnych odcinkach A i B, nie tworzyły one jednak specjalnie czytelných układów. Wiąże się to najpewniej ze znacznym zniszczeniem warstwy. Zalega ona do głębokości 40 cm na odcinku A, 39 cm na odcinku B, 28 cm na odcinku C. Odcinek D dochodzi do progu wału, który wystąpił na głębokości 58 cm. W odległości 1,30 m od końca odcinka D znajduje się leżąca w poprzek wykopu, zgodnie z kierunkiem przebiegu osi wału, spalona belka, wiążąca się już z konstrukcjami wału. Odgranicza ona ciemnoszarą z drobnymi węgielkami ziemię nasypu wałowego od jasnobrunatnej warstwy osadniczej wnętrza gródka. Warstwa kulturowa kończy się tutaj na głębokości 63 cm.

Inwentarz zabytków

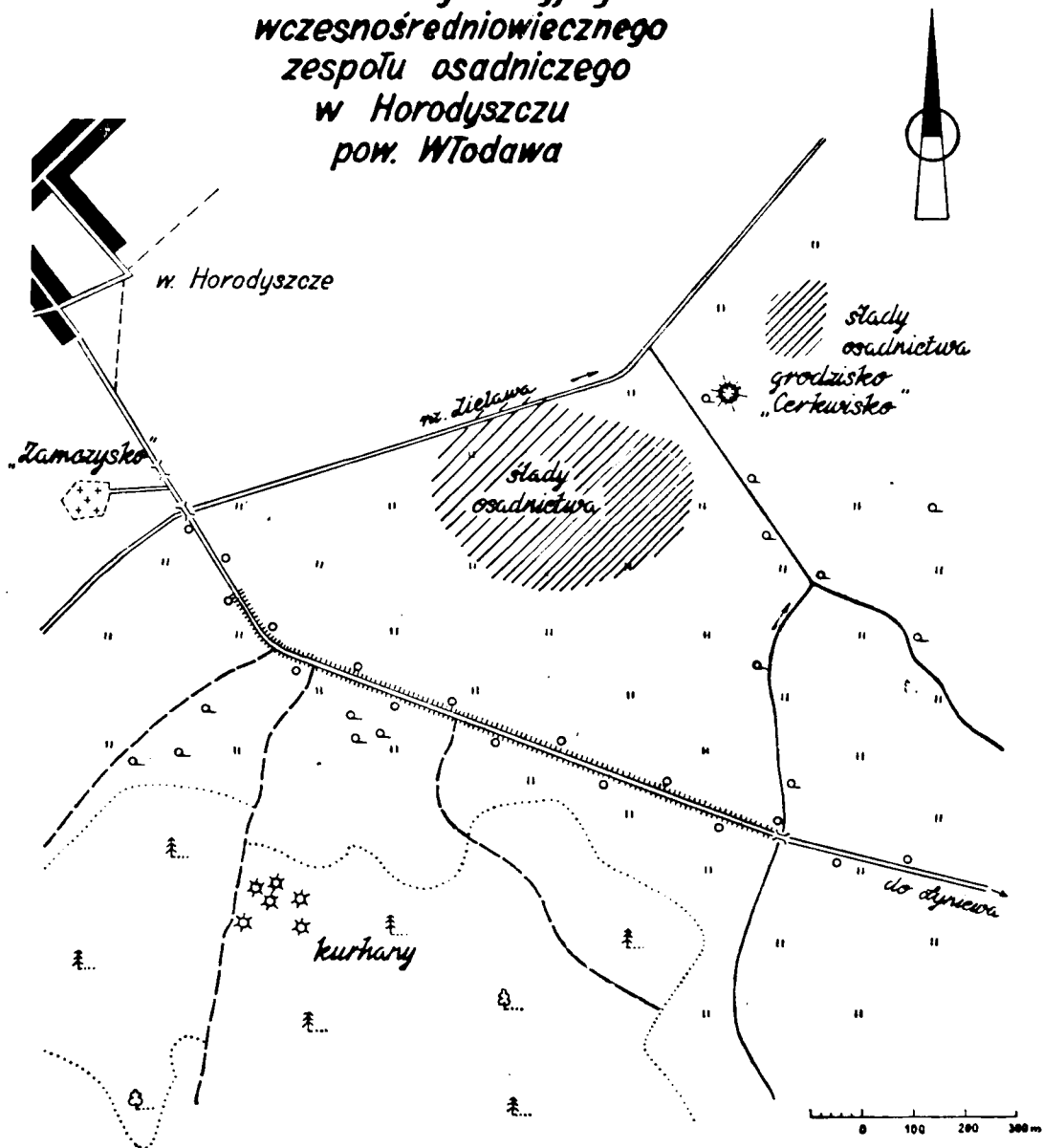
Odcinek A

1. Krzesiwo żelazne, kabłąkowe, zawinięte na końcach. Długość krzesiwa 6,7 cm, szerokość 3,4 cm. Stan zachowania dobry.
2. Mały ułamek jasnobrunatnej prążnicy z okrągłym dnem. Duża ilość średnioziarnistej domieszki. Brzeg wysokości 2,3 cm, odchylony łagodnie od dna na zewnątrz, zaokrąglony.
3. Fragment górnej części naczynia średniościennego, szarobrunatnego. Brzeg profilowany.
4. Dwa ułamki den płaskich na podsypce. Barwa brunatnoszara, glina z dużą ilością domieszki. Średnica jednego — 12 cm.
5. Ułamek brzegu naczynia jasnobrunatnego, ukośnie ściętego, z niestarannie wygładzoną powierzchnią. Duża ilość domieszki, ślady spękania.
6. 36 luźnych fragmentów ceramiki z naczyń średniościennych przeważnie ciemnobrunatnych lub szarych, 7 skorup z ornamentem, dominują linie dookolne (5), powierzchnie noszą ślady dużego zniszczenia, 4 ułamki z niestarannie wykonanych naczyń.

Odcinek B

1. Dwa brzegi ukośnie ścięte z naczyń średniościennych, brunatnoszarych. Średnica jednego — 22 cm, drugiego nie określona.

**Szkic sytuacyjny
wczesnośredniowiecznego
zespołu osadniczego
w Horodyszczu
pow. Włodawa**

Ryc. 1. Szkic sytuacyjny wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Horodyszczu, pow. Włodawa (wykonał Janusz Dąbrowski)

2. 35 ułamków luźnych z dolnych partii naczyń, w większości jasnobrunatne, wszystkie ze śladami dużego zniszczenia, 7 ułamków ornamentowanymi liniami dookólnymi, 1 — grzebykowymi falistymi.

Odcinek C

1. Żółtoróżowy, w przelomie ciemnoszary fragment górnej części naczynia o brzegu ukośnie ściętym. Średnica 18 cm.
2. Dno naczynia szarobrunatnego z dużą ilością domieszki średnio- i gruboziarnistej, dobrze widocznej na obu powierzchniach. Średnica 12 cm.
3. Szarobrunatny fragment naczynia o zwężonym, zaokrąglonym brzegu. Grubość ścianki zwiększa się w kierunku brzuśca. Niestaranny ornament falisty. Ślady wygładzenia wielokierunkowego wewnątrz, na zewnątrz widoczne obtaczanie.
4. 9 luźnych ułamków ceramiki, wszystkie o barwie jasnobrunatnej, w tym fragment naczynia o brzegu odgiętym, ściętym ukośnie z niewyraźnym ornamentem żłobków rozpoczynających się tuż pod załosem.

Odcinek D

1. 10 drobnych ułamków ceramiki wczesnośredniowiecznej, 3 ułamki ornamentowane.

Osada (odcinek IX, XI, XV, XVI, XVII)

Warstwę kulturową charakteryzuje barwa szarobrunatna. Różnice w zabarwieniu na poszczególnych odcinkach prawie niedostrzegalne. Nieco ciemniejsza ziemia na odcinku XVI w zagłębieniu dochodzącym do 1,10 m przy ścianie S. Poza tym wypadkiem warstwa kończy się na głębokości 35, 50, 60, 45 cm, miąższość jej zawiera się więc między 20—30 cm. Nasycenie zabytkami mierne, brak wyraźnych śladów palenisk, kamienie i węgle występują w układach luźnych. Pozostałością zniszczonego glinianego pieca jest, być może, znaczna ilość polepy na odcinku XI.

Odcinek IX

1. Ciemnoszary z mocno odgiętym na zewnątrz wyciągniętym profilowanym brzegiem, fragment naczynia cienkościennego. Ornament dookólnych głęboko rytých, gęstych żłobków. Średnica 17 cm.
2. 18 luźnych fragmentów ceramiki średniościennej (w tym jeden o grubości przekraczającej 1 cm), 7 jasnobrunatnych, pozostałe ciemnobrunatne i szare. Ornament dookólnych gęstych żłobków ma 4 skopy, falisty dwie.

Odcinek XI

1. Brunatnoszary ułamek brzuśca naczynia średniościennego o wyraźnie prymitywnych cechach w wykonaniu i ornamentacji. Znaczna ilość domieszki średnio- i gruboziarnistej. Widoczne wygładzenie poziome powierzchni zewnętrznej.

2. Fragment brzuśca z wyraźnym załomem, lekko wklęsłym w części górnej. Brunatnoszary, średniościenny, zdobiony ornamentem płytkich żłobków.
3. 3 skorupy ze starannie wykonanego naczynia średniościennego o jasnobrunatnej barwie i ornamencie z rzadko rozmieszczonych płytkich żłobków. Ślady dokładnej obróbki powierzchni.
4. 53 luźne ułamki ceramiki, przeważnie ciemnobrunatne, średnio i cienkościennie, z naczyń grubościennych tylko dwa fragmenty, 7 ułamków ornamentowanych żłobkami dookólnymi jeden z motywem falistym, pozostałe nie zdobione.
5. 58 kawałków polepy żółtawoszarej. Gлина z domieszką rzadkich, grubych ziaren kwarcu, sieczki ze słomy lub trzciny rzecznej, plew zboża. W większości obie powierzchnie są gładkie, niektóre fragmenty jednostronnie gładkie, z drugiej natomiast z odciskami darnic.
6. Przedmiot metalowy o nieokreślonym przeznaczeniu. Długość 5 cm, szerokość 3 cm, mocno skorodowany.

Odcinek XV

1. Nóż żelazny z łagodnym, ukośnym przejściem grzbietu do oprawki. Długość 13 cm, szerokość ostrza 1,5 cm, szerokość kolca 0,6 cm.
2. Fragment górnej części naczynia cienkościennego, szarego, z profilowanym do środka ściętym brzegiem. Bardzo staranne wykonanie, domieszka drobnoziarnista. Ornament z podłużnych zagłębień ułożonych w dwa pasma ukośne, schodzące się w jodełkę.
3. Dwa drobne fragmenty den ze śladami podsypki.
4. 21 ułamków ceramiki, wtórnie przepalonych.
5. Na 28 ułamków ceramiki 18 z naczyń cienkościennych, bardzo starannie wykonanych, z domieszką drobnoziarnistą, w tym mały fragment pokrywki, pozostałe średniościennie, przeważnie szare i szarobrunatne.

Odcinek XVI

1. Ciemnoszary fragment górnej części naczynia cienkościennego. Domieszka drobnoziarnista, ślady silnego obtaczania. Średnica 15 cm.
2. Fragment naczynia z prawie poziomo ściętym brzegiem do środka. Barwa brunatnoszara, ornament ukośnych ostrych nacięć, średnica 23 cm.
3. 5 nieregularnych kawałków polepy wypalanej na kolor żółty lub szarozółty. Domieszka roślinna, dwa z powierzchniami bocznymi gładkimi.
4. 6 drobnych zniszczonych ułamków, w tym fragment żłobkowanego brzegu naczynia.

Odcinek XVII

1. 14 luźnych ułamków ceramiki, w większości bardzo małych, w tym kawałek dna z wyodrębnioną listwą przybrzeżną i wylew „listwowy” z wrębem na pokrywę.

BADANIA POWIERZCHNIOWE (OSADA
POŁUDNIOWO-ZACHODNIA)

Wyróżnić tutaj możemy grupę ceramiki starszej chronologicznie odpowiadającej mniej więcej osadzie pod wałem (1, 2, 3, 4), niewiele ułamków o cechach przejściowych (5) i fragmenty ceramiki grupy najmłodszej na tym stanowisku (6, 7, 8).

1. Ułamek jasnobrunatnej niezbyt starannie wykonanej praznicy z domieszką gruboziarnistego tłucznia. Średnica nieokreślona.
2. Ułamek grubego dna na podsypce drobnoziarnistej. Barwa brunatnoszara. Średnica 10 cm.
3. Drobny ułamek żółtoróżowego naczynia o brzegu ukośnie ściętego.
4. 26 fragmentów z naczyń średniościennych, 3 z grubościennych. Wypalone na kolor szarobrunatny, mniej jasnobrunatny, 5 z ornamentem linii falistych, 7 z ornamentem linii prostych.
5. 7 fragmentów silnie obtaczanych, średniościennych, brunatnoszarych, w tym ułamek brzegu naczynia z cylindryczną, prosto ściętą szyjką.
6. Dwa ułamki brzegów zaokrąglonych, zawiniętych do środka. Dokładnie widoczne w przelomie wyciągnięcie brzegu i następnie założenie go do środka w postaci listwy przylegającej lub nieco odstałej.
7. Ułamek naczynia z brzegiem wyciągniętym, nachylonym do środka pod kątem ostrym. Barwa nierównomierna, popielatożółta.
8. 11 niewielkich fragmentów cienkościennych, szarych, ułamek dna biały.

WAŁ (odcinek III, IV, V)

Na warstwę kulturową wału składają się dwa poziomy: wyższy, stanowiący treść zasadniczą wypełniska wału, i niższy, dochodzący do piasku calcowego, będący pozostałością przykrytej wałem osady wczesnośredniowiecznej. Łatwo czytelny jest on szczególnie na odcinku III i IV, gdzie wyróżnia się smolście czarną barwą ziemi, zawierającej znaczne ilości ułamków ceramiki, kości zwierzęcych i kamieni układających się niekiedy kolistnie (pierwszy metr odcinka IV). Większe trudności interpretacyjne nasuwa poziom wyższy, pozostający w związku z budową wału. Zwraca uwagę jednolicie szara barwa ziemi po obu stronach kulminacji wału, przy czym wewnętrzna przedzielona jest wyraźnie na głębokość 80—90 cm ukośnie podchodzącą ku górze cienką warstwą spalenizny. Być może jest to drugi poziom wału związany z jego rozszerzeniem do wnętrza gródka. Pierwszy poziom wału, jego wewnętrzny próg można upatrywać w słoju spalonych belek i węgli, biegnących zgodnie z osią przebiegu wału w odległości około 1 m w głąb od poprzedniego wału. Można przyjąć, że wał po pierwszym zniszczeniu został poprawiony i jednocześnie powiększony, potwierdzałaby to ukośna warstwa spalenizny, znacząca wewnętrzny spadek lica wału. Stratygrafia zewnętrznej strony wału jest zbliżona. Zasadnicze tło stanowi i tutaj ziemia szara z drobnymi węgielkami o miąższości 60—90 cm. Na odcinku V ogranicza ją od dołu warstewka czarnej ziemi o grubości 20 cm, wznosząca się ukośnie ku kulminacji na granicy odcinka V. Pod warstwą

szarą piaszczystą zalega ziemia szara ilasta, tworząca nieckowate prze-głębienie. Najpewniej jest to pozostałość namuliska fosy. W części środ-kowej, najwyżej, tuż pod próchnicą rozpoczyna się warstwa piaszczystej żółtoszarej lub niekiedy zupełnie żółtej ziemi o grubości 60 cm. Dochodzi ona na głębokość 60—70 cm do poziomu ciągnącej się tutaj dalej osady. Zastanawiający jest prawie zupełny brak śladów konstrukcji drewnia-nych wewnątrz wału. Wiążą się najprawdopodobniej z obronnymi kon-strukcjami naziemnymi, ustytuowane są też one nie w części kulmina-cyjnej, ale nieco poniżej po stronie zewnętrznej.

Odcinek III (0—60 cm)

1. Ułamek górnej części naczynia o brzegu podwójnie ściętym. Barwa powierzchni i przełomu jasnobrunatna, ślady silnego obtaczania, niestaranny ornament falisto-żłobkowy.
2. Drobna część profilowanego brzegu z naczynia średniościennego, mocno obtaczanego, średnica 21 cm.
3. Dno naczynia średniościennego o jasnobrunatnej barwie powierzchni i przełomu z lekko wyodrębnionym pierścieniem. Duża ilość drobnej ostrej domieszki, średnica 9 cm.
4. Dwa ułamki prażnicy o krągłym dnie. Brzeg ścięty prosto, o wy-sokości 2 cm, duża ilość domieszki drobnoziarnistej na spodzie dna, w glinie niezbyt starannie przygotowanej domieszka średnio- i gru-boziarnista. Prażnica formowana z jednego placka gliny, wewnątrz ślady wygładzania wiechciem, średnica 18 cm.
5. Fragment dna płaskiego na podsypce z naczynia szarobrunatnego, średniościennego, o ornamentie gęstych dookolnych żłobków. Znac-za ilość domieszki w glinie, rzadko duże ziarna. Średnica 10 cm.
6. 5 ułamków ceramiki zniekształconych w wyniku wtórnego przepa-lenia.
7. 3 fragmenty polepy szarozółtej, jeden z odciskiem wąskiej deseczki.
8. 32 ułamki ceramiki, 5 z naczyń cienkościennych, 2 z grubościennych. Barwa powierzchni przeważnie jasnobrunatna, 3 fragmenty o czerw-onej barwie przełomu i powierzchni. Ornament żłobków dookolnych, luźnych na 2 skorupach, gęstych na 5, z linii falistych na 2.

Odcinek III (60—120 cm)

1. Dość szeroki ciemnoszary profilowany wylew naczynia. Ślady sil-nego obtaczania.
2. Fragment górnej części szarobrunatnego naczynia średniościennego z domieszką drobnoziarnistą, brzeg ukośnie ścięty z zaznaczoną krawędzią dolną.
3. Trzy kawałki polepy z odciskami plew zboża.
4. Fragment dna z naczynia ciemnobrunatnego na podsypce drobnoziar-nistej. W glinie domieszka średnio- i drobnoziarnista. Płaskie. Średni-ca 11 cm.
5. Dno naczynia jasnobrunatnego z domieszką gruboziarnistą w glinie i na spodzie dna, gdzie użyto jej jako podsypki. Ślady wygładzania na mokro wewnątrz, pionowego zagładzania na zewnątrz. Średnica 10 cm.

6. 42 luźne fragmenty, przeważnie średniościenne, 2 z naczyń grubościennych. Ornament grzebykowy falisty — 2, prostych żłobków — 4, pozostałe bez ornamentu.
7. Żelazny grot od strzały ze skrzydełkami i z długą, rozszerzającą się ku końcowi tulejką okrągłą. Długość grotu 8 cm.

Odcinek IV (0—40 cm)

1. Ukośnie ścięty z zaznaczoną krawędzią dolną brzeg naczynia szarobrunatnego.
2. 8 ułamków z brzuśca naczynia średniościennego o barwie szarobrunatnej. Domieszka drobnoziarnista, ślady obtaczania na powierzchni zewnętrznej i silnego pionowego wygładzania wewnątrz. Powierzchnia zewnętrzna wyrównywana na mokro przy pomocy jednocentymetrowej listewki.
3. 13 fragmentów ceramiki, w tym: jeden cienkościenny o barwie białozółtej, pozostałe szarobrunatne, średniościenne, jeden ornamentowany żłobkami.

Odcinek IV (40—115 cm)

1. Ciemnoszary, ze śladami mocnego obtaczania, mały fragment zwężonego zaokrąglonego brzegu. Średnica 16 cm.
2. Ciemnoszary prosto ścięty brzeg. Domieszka prawie niewidoczna, drobnoziarnista. Średnica 17 cm.
3. Fragment bardzo grubego dna płaskiego. Brak podsypki. Ślady wygładzania poziomego na ściance z zewnątrz, wewnątrz promieniście rozchodzące się smużki od środka dna. Domieszka średnioziarnista.
4. Dwa ułamki den płaskich, jeden szaroczerwony z podsypką drobnoziarnistą, drugi jasnobrunatny bez podsypki ze śladem dookólnego wygładzania wewnątrz.
5. 47 luźnych ułamków ceramiki, w tym dwa ułamki grubych (do 2 cm) den, pozostałe pochodzą przeważnie z środkowych partii naczyń. Barwa przeważnie szarobrunatna (7 jasnobrunatnych), 1 białozółty, 5 ułamków z ornamentem żłobków dookólnych, 3 z falisto-żłobkowym, 1 z nakłuciami grzebieniem w „jodełkę”. Przeważnie średniościenne, 2 o grubości ponad 1 cm.

Odcinek V (0—30 cm)

1. Fragment dna o bardzo grubej ściance bocznej. Ślady podsypki drobnoziarnistej. Barwa brunatnoszara, średnica 12 cm.
2. 12 luźnych niewielkich fragmentów ceramicznych. Dwa ornamentowane.

Odcinek X (30—100 cm)

1. Szarobrunatny ukośnie ścięty brzeg naczynia średniościennego. Domieszka drobno- i średnioziarnista.
1. 6 kawałków polepy jasnożółtej z widocznymi odciskami szczątków roślinnych. Jeden z odbiciem półokrągłej belki, pozostałe o kształcie nieokreślonym.

3. 52 luźne fragmenty z brzuśca lub dolnych części naczyń. Przeważają średniościenne, z ornamentem żłobków dookolnych — 6, falistym grzebykowym — 4, pozostałe bez ornamentu.

Kurhan nr 1

Jest to pierwszy kurhan po lewej stronie drogi leśnej idącej od wsi. Kolisty, o średnicy 11,5 cm i wysokości 90 cm, otoczony u podstawy niezbyt głębokim rowkiem powstałym po wybraniu piasku na nasyp. Wykop usytuowany mniej więcej pośrodku odsłonił na dnie warstwę ze szczątkami ogniska, rozpościerającą się w nieregularnych plamach na całej powierzchni odcinka (ryc. 2). Bardziej intensywne, z dużymi zwęglonymi kawałkami drzewa są one po stronie zachodniej. W części środkowej kurhanu, na głębokości 80 cm znajdował się szkielet ułożony głową na północny zachód. Otaczała go wyróżniająca się od żółtego piasku plama jednolicie szarej, z luźnymi węgielkami, ziemi. Zielonkawy odcień nad i pod szkieletem i pewna specyficzna spistość ziemi wokół są być może wynikiem rozłożenia się ciała zmarłego, szkielet bowiem nie wykazywał śladów uszkodzenia przez ogień.

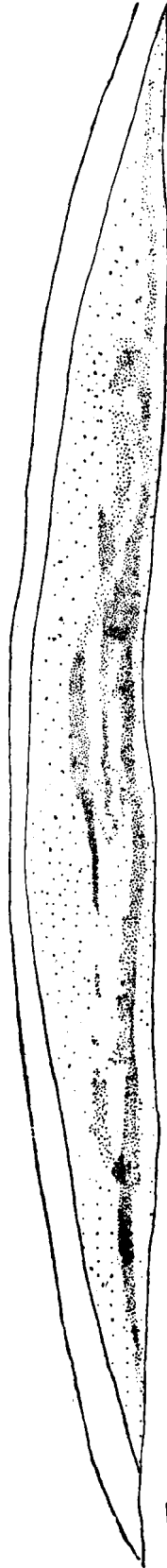
Nie stwierdzono, poza jednym drobnym ułamkiem z naczynia wczesnośredniowiecznego, zdobionego dookolnymi żłobkami, żadnych zabytków, zarówno w nasypie kurhanowym, jak i przy szkielecie.

ANALIZA MATERIAŁU

Analiza materiału ceramicznego w naszym wypadku bez powiązania ścisłego z warstwą kulturową nie wydaje się być możliwa. Potraktowanie materiału jako jednolitej całości prowadziłoby do zatarcia odrębności ceramiki z poszczególnych odcinków stanowiska. Różnice nie narzucają się tutaj z całą oczywistością, cechy zasadnicze, jak przygotowanie masy ceramicznej, kształty naczyń, obróbka powierzchni, motywy ornamentacyjne, najogólniej biorąc, są wspólne dla całego, szczególnie wcześniejszego materiału, co nadaje mu znamię znacznej jednolitości. Różnice sprowadzają się przede wszystkim do większej częstotliwości występowania poszczególnych elementów wykonania, wypału, zdobienia naczyń na kolejnych odcinkach stanowiska. W grę wchodzi tutaj część osady pod wałem, wypełnisko wału i osada „północna”.

Materiałem wykorzystywanym do wykonywania naczyń była masa ceramiczna uzyskana przez zmieszanie gliny z domieszką tłucznia. Przeważnie stosowano tłuczeń drobno- i średnioziarnisty zmieszany razem, osobno domieszka drobnoziarnista z piaskiem naturalnym występuje w cienkościennych naczyniach silnie obtaczanych. Gruboziarnistą domieszkę spotykamy w prażnicach, luźne ziarna w bryłkach polepy i w glinie naczyń, najczęściej używana była jednak ona jako podsypka pod dna.

Dna w zdecydowanej większości płaskie, na podsypce, trzy fragmenty z pierścieniem dookolnym. Robiono je z jednego placka gliny, którego brzegi zagięte do góry i mniej lub więcej wyciągnięte służyły jako oparcie dla wewnątrz doklejanego wałeczka gliny. Był on najpewniej grubszy od następnych, rozciągnięty do góry tworzył zaczątek ścianki

- 1. próchnica
- 2. piasek
- 3. warstwa materia organicznego

Ryc. 2. Horodyszcze, pow. Włodawa. Profil północny przekopu przez kurhan nr 1

bocznej, natomiast rozciągnięty do dołu, ku środkowi, stanowił dodatkowe wzmocnienie pierwszej warstwy dna, niekiedy przekraczając jej grubość. W jednym wypadku brzegi dna nie były podnoszone, wałeczek gliny doklejono od góry do kolistego płaskiego placka.

W budowie ścian nie stwierdzono specjalnych odchyłeń od reguł powszechnie stosowanych. Obserwacje bardziej szczegółowe są utrudnione, większość materiału ceramicznego to fragmenty średniej wielkości i małe, nie udało się zrekonstruować ani jednego naczynia całego. Zdecydowanie przeważają ułamki naczyń średniościennych, w warstwie osady pod wałem nie występują skorupy o grubości mniejszej od 0,6 cm. rzadko też przekraczają grubość 1 cm. W wypełniku wału i wewnątrz gródka, oprócz przede wszystkim skorup średniościennych, spotyka się i ułamki naczyń cienkościennych, na osadzie północnej tworzą one masę podstawową, a w mniejszych ilościach występują dwa pozostałe rodzaje. Ukształtowanie górnej partii naczyń i ich proporcje pozwalają wyróżnić:

a. naczynia ze znacznym przewężeniem w szyjce, tak że brzusiec, zazwyczaj większy niż średnica wylewu, bardziej stromy lub łagodnie zaokrąglony, jest jednak wyraźnie podkreślony (tabl. I, 3). Niekiedy funkcję pomocniczą spełnia tutaj ornament położony nad załomem brzuśca w 3/4 wysokości naczynia. Brzegi wskazują na znaczne różnice chronologiczne w obrębie tego typu, na jego długotrwałość i powszechność.

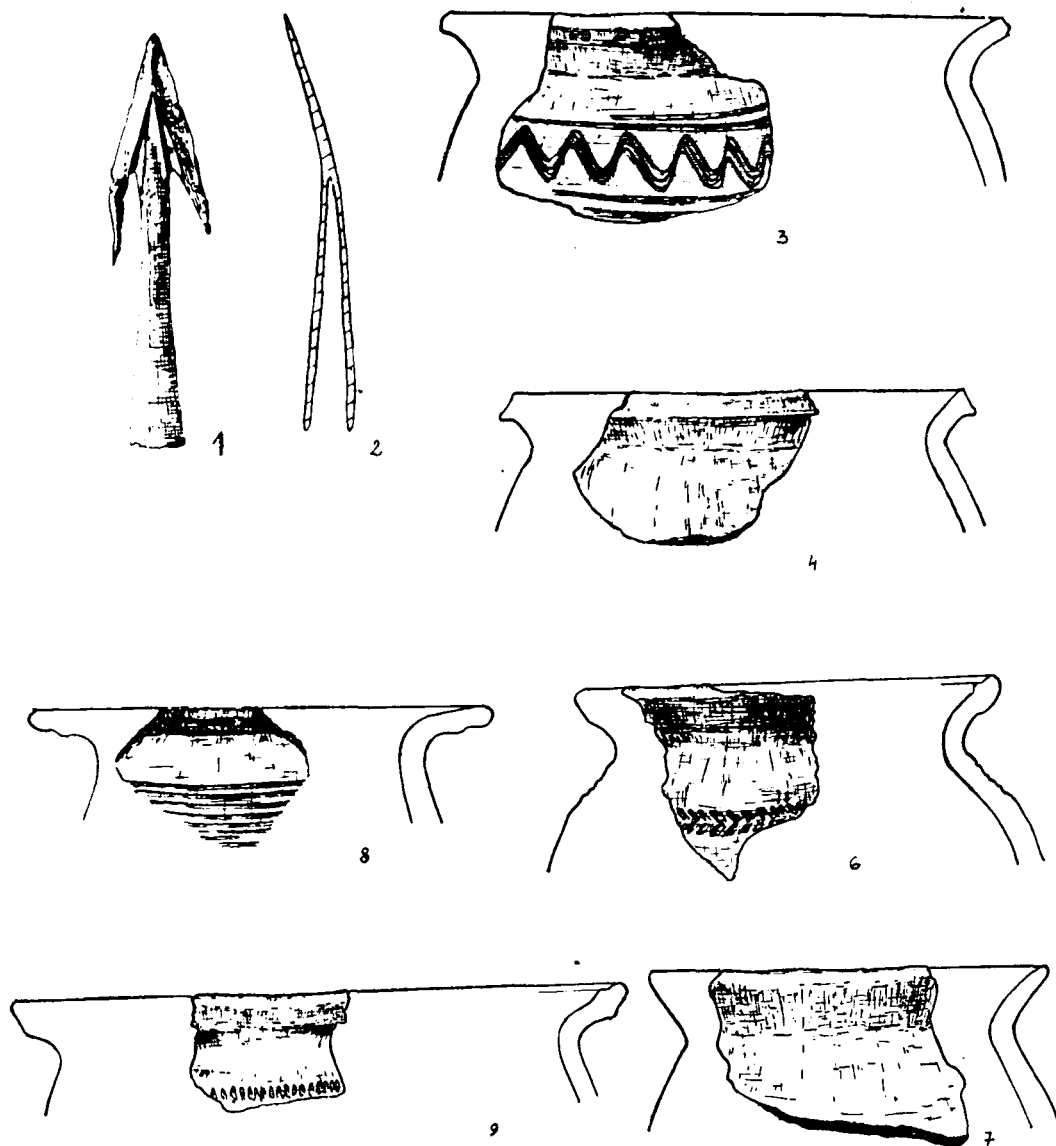
b. formy o kształcie wysmukłym, z łagodnym przejściem w górnych partiach brzuśca przesuniętego ku środkowi, często również z ornamentem. Brzeg łagodnie odgięty ukośnie na zewnątrz lub prawie położony poziomo (tabl. II, 8).

c. naczynia z szyjką cylindryczną i brzegiem notowane są dwukrotnie, jeden ułamek bogato ornamentowany.

d. prażnice albo talerze gliniane z niewysokim ściętym prosto lub zaokrąglonym brzegiem (tabl. III).

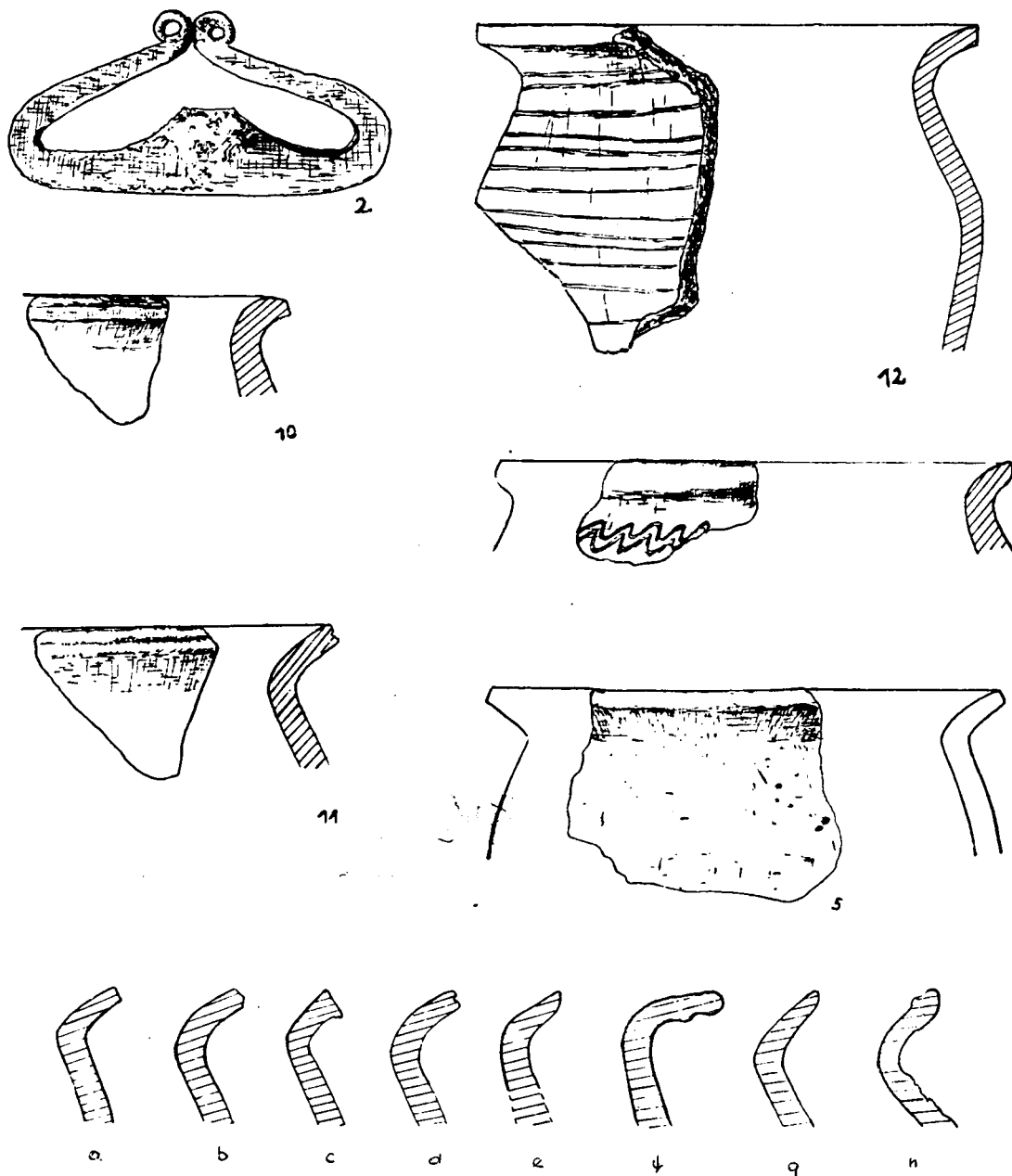
Możliwości nawiązania poszczególnych form do wcześniej wyodrębnionych jednostek warstwy kulturowej są właściwie żadne. Ciekawiej przedstawia się natomiast częstotliwość występowania poszczególnych typów brzegów naczyń będących obok innych cech wskaźnikiem chronologicznym. Wyróżnić możemy około 8 zasadniczych wariantów brzegów: od odgiętych na zewnątrz, ukośnie, prosto lub stożkowato (podwójnie) ściętych (a, b, c, d) poprzez łagodnie odchyłone na zewnątrz, i zaokrąglone, krótkie lub dosyć szerokie „listwowate brzegi typu e, g, do silnie profilowanych typu f, h (tabl. II). Na specjalną uwagę zasługują brzegi naczyń z badań powierzchniowych na osadzie południowo-zachodniej, wyznaczając najmłodszy poziom horodyskiej ceramiki.

Cztery pierwsze natomiast rejestrowane są niemal na każdym stanowisku wczesnośredniowiecznym z IX, X wieku, z tym, że b i d są nieco rzadsze i częściej występują w zespołach ceramiki X—XI wieku. Nadają one charakter dość wyraźnej stylistycznie grupie ceramiki z osady pod wałem. Eksploracja warstewkami mechanicznymi w wąskim wykopie stanowiła pewną trudność w uchwyceniu czystego materiału z warstwy, liczyć się możemy z późniejszymi wtrętami z usypiska wałowego. Niemniej, zdecydowaną większość stanowi tutaj ceramika średniowieczna z tendencjami do grubościenności, niektóre fra-

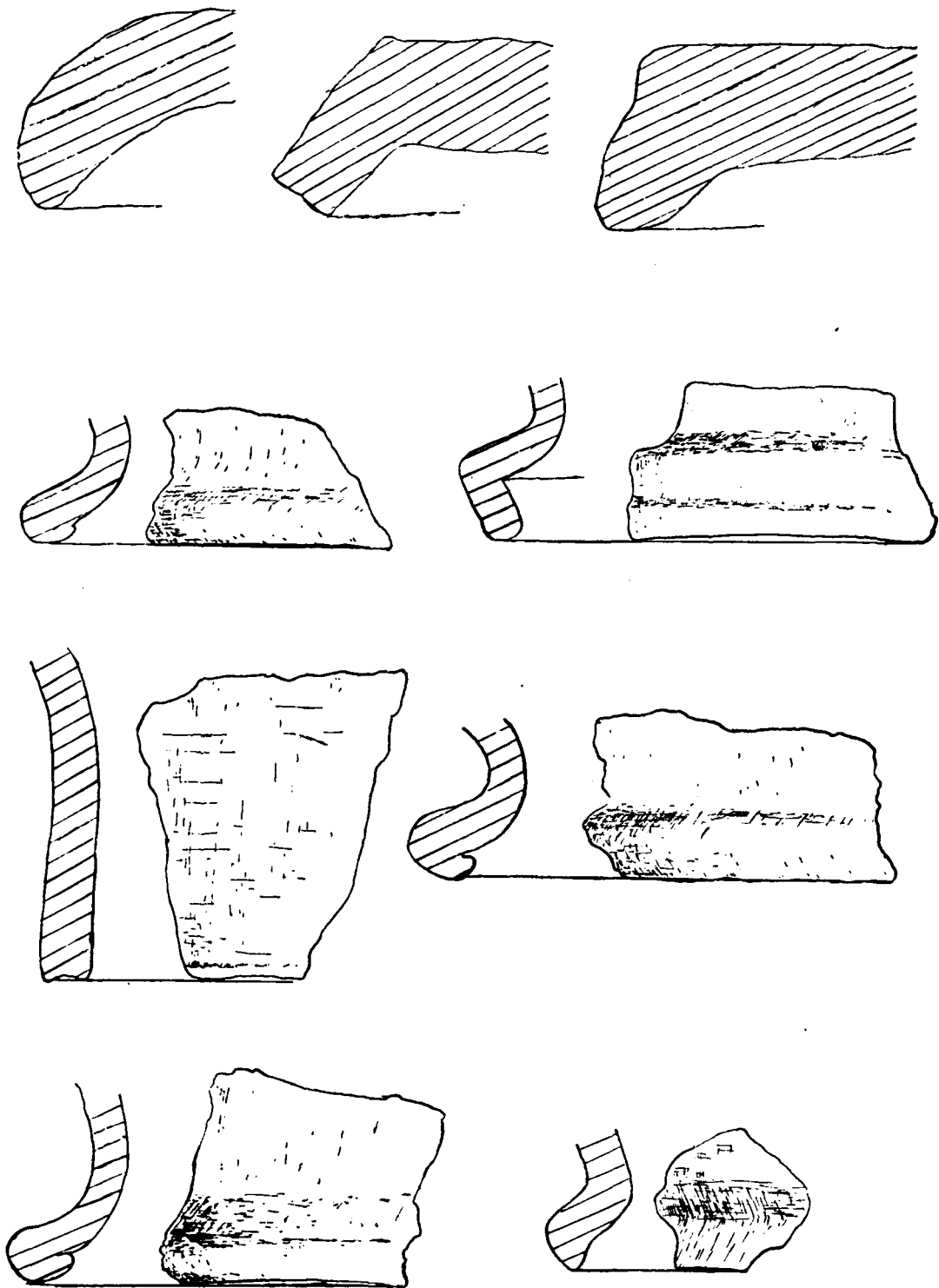

Tabl. I. Horodyszczce, pow. Włodawa. Grocik żelazny (1—2) w. n. Ceramika z wału (3, 4) i z osady północno-wschodniej (6—9), 1/2 w.n.

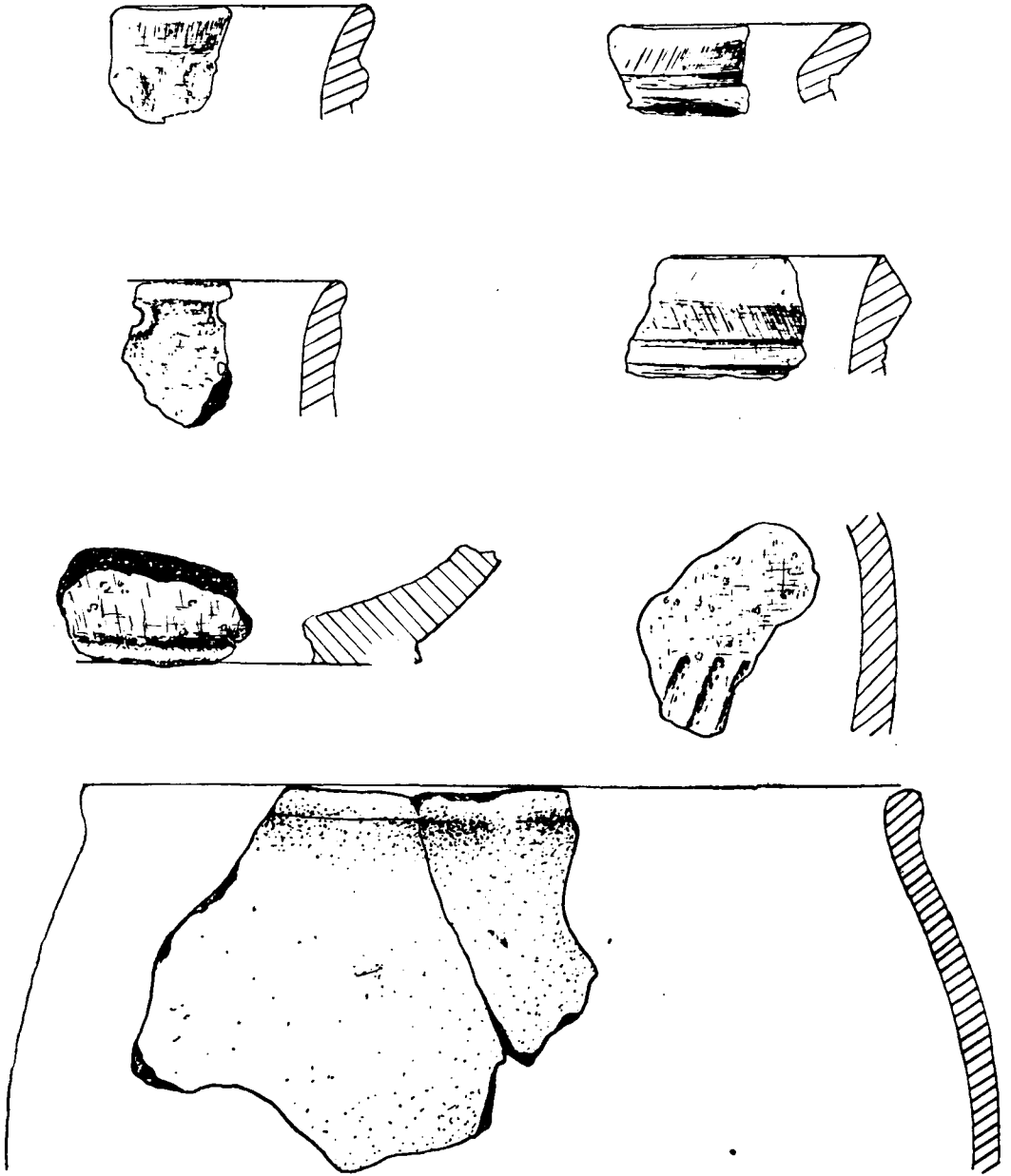
gumenty wykonane są ze źle przygotowanej gliny z grubymi ziarnami tłuczni, zniekształcającymi powierzchnię. Obróbka powierzchni dwurodziejowa, wewnątrz najczęściej smużki pionowe po wygładzeniu wiechciem, na zewnątrz ślady obtaczania najbardziej czytelne w górnych partiach naczyń. Stosowany był ornament linii falistych, nakłuc grzebykowych i żłobków dookólnych (Tabl. I, 34). W warstwie kulturowej

Tabl. II. Horodyszcz, pow. Włodawa. Krzesiwko żelazne i ceramika z grodziska (2—6). Profile naczyń występujących w Horodyszczu. Ceramika i profile 1/2, krzesiwko w.n.

Tabl. III. Horodyszcze, pow. Włodawa. Fragmenty ceramiki z osady południowo-zachodniej, w.n. Profile prażnic w.n.

Tabl. IV. Horodyszcz, pow. Włodawa. Ceramika prahistoryczna.

wewnątrz gródka mamy ceramikę starszą odpowiadającą osadzie pod wałem i młodszą, nawiązującą do materiału z osad.

Ceramice z osady „północnej” nadają charakter przede wszystkim wylewy typu *f*, *h*, występujące w zespole fragmentów cienkościennych i średniościennych. Powierzchnie silnie obtaczane, barwa szara i szarobrunatna, domieszka przeważnie drobnoziarnista, wypał równomierny. Ornament żłobków dookolnych i często ostrych nacięć prostych lub ukośnych. Na podstawie analogii można ją datować na XI — XII wiek (tabl. I, 6—9). Zabytki metalowe nie mogą nam służyć wydatną pomocą przy dokładniejszym oznaczeniu chronologii, tak bowiem krzesiwko, jak i grocik są formami używanymi w niezmiennie postaci przez dłuższy okres czasu. Ciekawie przedstawia się materiał zebrany na powierzchni osady południowo-zachodniej. Obok przeważającej grupy ceramiki odpowiadającej czasowo wczesnej osadzie, pod wałem występują ułamki ceramiki dużo młodziej, datowanej wstępnie na XIII, początek XIV wieku (por. tabl. III). Tylko niewiele fragmentów można zakwalifikować do okresu pośredniego. Liczyć się możemy z nawarstwieniem się tutaj osady młodziej na starszą. Na osadzie południowo-zachodniej, niestety jeszcze nie przekopanej, należy szukać więc najmłodszego poziomu osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Horodyszczu, przed jego przesunięciem się w okresie średniowiecznym na tereny obecnie zajmowane.

Podsumowując stwierdzić należy, że Horodyszcz jest typowym przykładem dla osadnictwa wczesnośredniowiecznego ze względu zarówno na formę, jak i na charakterystyczne położenie w terenie nizinno-bagiennym. Nieduże pierścieniowate grodzisko o średnicy około 36 m, mierząc od kulminacji do kulminacji wału, otoczone było fosą wypełnioną wodą z prawdopodobnie tuż przy wale wówczas płynącej rzeki. Wskazuje na to ilaste wypełnisko obniżenia u zewnętrznego podnóża wału, jak i depresja terenowa sugerująca bieg dawnego koryta rzeki Zielawy. Gródek założono na miejscu osady datowanej ceramiką na koniec IX—X wieku. Był to wówczas najbardziej na północ wysunięty skraj osady, część południowo-zachodnia egzystowała dalej, rozciągając się aż na drugi brzeg rzeki.

Układ warstw w wypełnisku wału, a szczególnie resztki przepalonych konstrukcji wskazują, że wał po pierwszym zniszczeniu został odbudowany i powiększony. Fragmenty dwunastowiecznej ceramiki występujące w górnej warstwie wału, określają chronologię jego przebudowy. Z tego też mniej więcej czasu pochodzi część osady po północno-wschodniej stronie gródka. Kres użytkowania obiektu i osady „północnej” przypada na koniec XII i początek XIII wieku, natomiast „osady południowej” na koniec XIII wieku. Występowanie trzech podstawowych elementów osadniczych: gródka, osad i cmentarzyska, ich wielkość i wzajemne usytuowanie mogą być w przyszłości na podstawie szerszego materiału porównawczego podstawą do dalszej interpretacji.

Horodyszcz zasługuje na uwagę również ze względu na swoje położenie w stosunku do ówczesnych centrów handlowych, jakimi były

w XI—XIII wieku Drohiczyn i Brześć¹. Znaczenie szlaku handlowego prypecko-nadbużańskiego, jako jednej z głównych arterii łączących kijowską Ruś, a mówiąc ogólniej Wschód z Zachodem, ma za sobą bogatą literaturę opartą tak na źródłach historycznych, jak i archeologicznych. Odniesienie lokalnego szlaku handlowego wzdłuż Zielawy aż do Opolu Włodawskiego, a później na zachód przez Przewłokę koło Parczewa, wobec wczesnej metryki Horodyszczna, już do tego czasu wydaje się być uzasadnione². Tereny te w okresie największego ożywienia na linii Prypeć—Bóg—Wisła zyskiwały niewątpliwie na atrakcyjności.

Rozwój wczesnośredniowiecznego osadnictwa na interesującym nas obszarze przebiegał w specyficznych warunkach naturalnych i historycznych. Horodyszczna leży na terenie Równiny Parczewskiej, wchodzącej w skład Polesia Lubelskiego łączącego się przez Bug z Polesiem Prypeckim. Równiny piaszczyste pochodzenia morenowego i wodnego, przeplatające się z rozległymi, podmokłymi dolinami, duża gęstość sieci wodnej, lasy i łąki składają się na charakterystyczny krajobraz poleski. Równina Parczewska wyróżnia się nieco większą ilością równin plejstoceniowych, a w związku z tym i pól uprawnych³. Niezbyt korzystne jednak, ogólnie biorąc, warunki naturalne, a przede wszystkim polityczne wpływały hamująco na rozwój osadnictwa wczesnośredniowiecznego na tych terenach. Nawet ziemie położone bardziej na zachód od granicy, już w obrębie stałej administracji polskiej wykazują znaczne opóźnienie w rozwoju gospodarczym w porównaniu z innymi częściami Lubelszczyzny⁴. Leżąc na styku trzech ekspandujących ośrodków: Polski, księstw ruskich i Litwy, tereny po lewej stronie środkowego Bugu są przedmiotem ustawicznych najazdów, przechodząc w zależności od sytuacji politycznej na stronę polską, ruską czy litewską. W XII wieku szmat ziemi między Łukowem a Włodawą i Brześciem jest w rękach ruskich, na początku XIV wieku utwierdza swoje panowanie Litwa, sięgając po spuściznę książąt włodzimiersko-halicko-brzeskich⁵. Dla kolonizacji polskiej bardziej korzystne warunki stwarzała zasadniczo dopiero unia polsko-litewska usuwając groźbę najazdów i stawiając dotychczasową strefę pograniczną niemal w centrum nowego tworu państwowego.

¹ T. Lewicki *Znaczenie handlowe Drohiczyna nad Bugiem we wczesnym średniowieczu i zagadkowe plomby ołowiane znalezione w tej miejscowości*. „Kwartalnik Historii i Kultury Materialnej”. R. IV, 1956, s. 290—297; W. Kubiak *Skarby monet kufickich a szlak wodny prypecko-bużański*. W: *Vznik a počátky Slovanu*. T. 2. Praha 1958, s. 225—232; K. Jażdżewski *Stosunki polsko-ruskie w średniowieczu*. „Pamiętnik Słowiański”; T. IV, 1954, z. 2, s. 346—350. K. Musianowicz *Wczesnośredniowieczny ośrodek handlowy w Drohiczynie, pow. Siemiatycki*. „Wiadomości Archeologiczne”. T. 24, 1957, s. 285—299.

² Por. T. Wąsowicz *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na Lubelszczyźnie*. „Archeologia Polski”. T. VI, 1961, z. 2, s. 225. S. Weymann *Cia i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*. „Prace Komisji Historycznej”. T. 13, 1938, z. 1, s. 102 i mapka.

³ T. Wilgat *Budowa geologiczna, rzeźba i wody Polesia Lubelskiego*. W: *Polesie Lubelskie*. Lublin 1961, s. 10—29.

⁴ S. Litak *Formowanie sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI w.* Lublin 1965, s. 27.

⁵ Natanson-Leski *Rozwój terytorialny Polski do roku 1572*. Warszawa 1964, s. 8.